

Nationellt kompetenscentrum för vård och omsorg för äldre

Inrättande av centrum vid Socialstyrelsen

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovsmannens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. Publikationen kan också tas fram i alternativt format på begäran. Frågor om alternativa format skickas till alternativaformat@socialstyrelsen.se

Artikelnummer 2022-3-7804

Publicerad www.socialstyrelsen.se, mars 2022

Förord

Socialstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen¹ att föreslå hur ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg kan inrättas och organiseras vid myndigheten. I den här rapporten redovisas myndighetens förslag. Rapporten innehåller en beskrivning av hur centrumet bör organiseras och arbeta för att framgångsrikt kunna utföra sina uppgifter i enlighet med regeringsuppdraget.

Rapporten riktar sig i första hand till Regeringskansliet (Socialdepartementet) men även till andra berörda myndigheter och organisationer på nationell nivå. Den riktar sig också till strukturer för kunskapsstyrning inom socialtjänst, hälso- och sjukvård och tandvård, till partnerskapen för kunskapsstyrning inom socialtjänst och hälso- och sjukvård, till kommuner och regioner och andra intresserade.

Rapporten kan användas som underlag för planering av och beslut om fortsatt stöd och utvecklingsarbete kring vård och omsorg för äldre.

Anna Brooks har varit projektledare för uppdraget. Malin Bruce, Petra Käck, Irene Nilsson Carlsson, Frida Nobel och Michaela Prochazka har bidragit i framtagandet av rapporten. Flera medarbetare vid myndigheten samt externa referenspersoner har bidragit i arbetet.

Ansvarig avdelningschef har varit Jenny Rehnman.

Olivia Wigzell
Generaldirektör

¹ Uppdrag om ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg, Socialdepartementet, 2021-12-22 S2021/08232 (delvis).

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Helhetsperspektiv och samverkan mellan vård och omsorg	7
Aktuellt och framåtblickande	7
Stödja implementering	7
Inriktning för centrumets arbete	8
Inledning	9
Om uppdraget	9
Bakgrund till att centrumet inrättas	10
Socialstyrelsens roll och uppdrag	10
Centrumet ett värdefullt tillskott och förstärkning	10
Socialstyrelsens uppdrag	11
Socialstyrelsens strategiska inriktning	12
Myndighetens verksamhet inom äldreområdet	13
Rådgivande organ och strukturer för kunskapsstyrning	16
Kompetenscentrum för vård och omsorg för äldre	20
Centrumets uppgifter	21
Flexibilitet inför förändringar i vård och omsorg för äldre	21
Hållbara kommunikativa strukturer	22
Aktuell kunskap om kommunernas arbete och utmaningar	22
Stödja implementering av kunskap och arbetsätt inom äldreområdet	23
Följa och analysera utvecklingen	24
Följa forskning om vård och omsorg för äldre	24
Använda befintliga data inom äldreområdet	25
Kommunikation spelar en viktig roll	25
Inriktning för centrumets arbete	26
Helhetssyn och samverkan mellan vård och omsorg	26
Socialtjänstens omsorg för äldre	27
Äldres och anhörigas perspektiv	30
Ledarskap, organisation och medarbetare	31
Kompetens och kompetensförsörjning	32
Referenser	35

Sammanfattning

Ett nationellt kompetenscentrum för vård och omsorg för äldre inrättas vid Socialstyrelsen. Det övergripande målet för centrumet är att stärka förutsättningarna för en god vård och omsorg för äldre. Centrumet blir ett tillskott och en förstärkning av Socialstyrelsens befintliga arbete. Centrumet ska fungera som ett nav för äldre frågor och samarbeta med andra delar av myndigheten.

Helhetsperspektiv och samverkan mellan vård och omsorg

Individens behov är utgångspunkten för arbetet. Det innebär att centrumet behöver ha ett helhetsperspektiv. Arbetet kommer att fokusera på socialtjänstens omsorg för äldre och den hälso- och sjukvård och tandvård som ges i samspel med omsorgen. Att främja samverkan och teamarbete mellan huvudmännen, olika verksamheter och professioner är ett viktigt utvecklingsområde inom flera delar av vården och omsorgen för äldre, inte minst inom demensområdet.

Aktuellt och framåtblickande

Centrumet ska bl.a. genom uppföljning, dialog och omvärldsbevakning ha aktuell kunskap om dagens styrkor och utmaningar inom vården och omsorgen för äldre, för olika grupper och i olika delar av landet. Det ska även ha ett framåtblickande perspektiv och göra analyser och prognoser om utvecklingen av äldres hälsa och behov av vård och omsorg samt om konsekvenser av den demografiska utvecklingen och andra förändringar som påverkar behov av och förutsättningar för jämlik och god vård och omsorg. Centrumet ska följa och ha ett utbyte med forskning inom området.

Stödjande implementering

Centrumet ska stödja implementering av bästa tillgängliga kunskap och ändamålsenliga arbetssätt inom vård och omsorg för äldre. För att snabbare kunna utforma och kommunicera stöd efter mottagarnas behov och förutsättningar, ska centrumet arbeta nära huvudmän, verksamheter och olika professioner. Centrumet ska även samarbeta med befintliga strukturer för kunskapsstyrning inom socialtjänst, hälso- och sjukvård och tandvård samt med partnerskapen till stöd för kunskapsstyrning inom socialtjänst och hälso- och sjukvård.

Inriktning för centrumets arbete

Det finns flera områden där centrumet kan bidra till utveckling, exempelvis:

- God vård och omsorg – trygghet, meningsfullhet, individcentrering, m.m.
- Digitalisering och användning av välfärdsteknik i kommunerna
- Hälsöfrämjande och förebyggande insatser
- Kompetens och kompetensförsörjning
- Ledarskap, organisation och medarbetarnas arbetsförhållanden.

Inledning

Rapporten är Socialstyrelsens redovisning av uppdraget att föreslå hur ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg kan inrättas och organiseras vid Socialstyrelsen. Rapporten inleds med en beskrivning av uppdraget och bakgrunden till att uppdraget gavs. För att sätta centrumets uppgifter och arbete i ett sammanhang beskrivs vidare Socialstyrelsens uppdrag och befintliga verksamhet kring äldreomsorg och näraliggande hälso- och sjukvård. Därefter följer en beskrivning av hur centrumet kan genomföra sina uppgifter och inriktningen för dess arbete. Det är en övergripande beskrivning eftersom formerna för arbetet bör utvecklas närmare i dialog med relevanta aktörer.

Om uppdraget

Regeringen bedömer att det finns behov av ett långsiktigt och samordnat nationellt arbete med kompetensfrågor och implementering av kunskap inom vård och omsorg för äldre. Ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorgen kan bidra till att stärka och utveckla svensk äldreomsorg, enligt regeringens bedömning. Regeringen föreslår i budgetpropositionen för 2022 att ett sådant centrum inrättas vid Socialstyrelsen. Myndighetens förvaltningsanslag har för ändamålet höjts med 19 miljoner kronor per år under perioden 2022–2024.²

I december 2021 fick Socialstyrelsen i uppdrag av regeringen att föreslå hur ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg kan inrättas och organiseras vid myndigheten.³ I den här rapporten redovisar Socialstyrelsen uppdraget till Regeringskansliet (Socialdepartementet).

Centrumet ska enligt regeringen ha en central roll och kännetecknas av ett verksamhetsnära arbete samt tvärprofessionell samverkan med relevanta aktörer. Dess uppgifter ska vara inriktade på att

- skapa långsiktigt hållbara kommunikativa strukturer med kommunerna, antingen via befintliga strukturer eller nya,
- i kontakt med kommuner samla in information för att det på nationell nivå ska finnas aktuell kunskap om kommunernas arbete och utmaningar med att bedriva äldreomsorg,
- återföra kunskap och evidens samt stödja implementering av ändamålsenliga arbetssätt i kommunerna,
- i samarbete med de befintliga strukturerna för kunskapsstyrning följa och analysera utvecklingen inom kommunerna och vid behov, utveckla nya nätverk,
- tillvarata möjligheten att använda befintlig statistik för att följa utvecklingen inom äldreomsorgen samt bedöma om det finns behov av att utveckla nya indikatorer.

² Proposition 2021/22:1 Budgetpropositionen för 2022.

³ Uppdrag om ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg, S2021/08232 (delvis).

Centrumet ska från 2023 årligen redovisa sitt arbete i en särskild plan som lämnas senast den 30 september. Den ska även innehålla en analys av det långsiktiga arbetet samt information om vilka utvecklingsområden som prioriteras kommande år.

Bakgrund till att centrumet inrättas

Inrättandet av ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorgen är en del i regeringens arbete för att långsiktigt stärka förutsättningarna för äldreomsorgen. Centrumet ska bidra till detta genom att öka den nationella kunskapen, utveckla stöd till implementering av kunskap och ändamålsenliga arbetssätt samt främja bred samverkan över professionsgränser. Andra initiativ från regeringen är satsningar på kompetensutveckling inom äldreomsorgen samt tillsättandet av utredningen om en äldreomsorgslag och stärkt medicinsk kompetens i kommuner (S 2020:16). Denna utredning har bl.a. i uppdrag att föreslå en äldreomsorgslag med särskilda bestämmelser om vård och omsorg för äldre.

Det finns behov av ett långsiktigt och samordnat nationellt arbete med kompetensfrågor och implementering, enligt utredningen Nationell samordnare för en hållbar kompetensförsörjning inom kommunalt finansierad vård och omsorg.⁴ Utredningen föreslår att ett sådant arbete organiseras i form av ett kompetenscentrum och menar att Socialstyrelsen har förutsättningar att upprätthålla den överblick på området som krävs. Även utredningen om välfärdsteknik föreslog att ett nationellt centrum för utveckling av äldreomsorgen bör inrättas.⁵

Även Coronakommissionen⁶ har lyft fram behovet av ökad samlad nationell kunskap om äldreomsorgen. Det saknades nationell överblick över kommunernas beredskap när pandemin bröt ut, enligt kommissionen, som också ansåg att berörda statliga myndigheter inte i tid lyckades samla in den kunskapen. En fungerande samverkan mellan kommuner och regioner är av yttersta vikt, särskilt för att hantera en krissituation, fastslår kommissionen. Samverkan har utvecklats på många håll under pandemin men att bevara dessa nyutvecklade samverkansformer är en utmaning. Kommissionen anser att arbetsgivarna inom äldreomsorgen bör se över ledningsstrukturer, organisering och förbättra personalkontinuiteten samt att den medicinska kompetensen i äldreomsorgen behöver förstärkas.

Socialstyrelsens roll och uppdrag

Centrumet ett värdefullt tillskott och förstärkning

Kompetenscentrumets uppgifter ligger i linje med Socialstyrelsens uppdrag. Centrumet blir ett tillskott och en förstärkning av myndighetens befintliga arbete. Genom de nya resurserna ges utvidgade möjligheter att arbeta nära huvudmännen och verksamhetsföreträdare och att snabbare svara mot deras

⁴ Vilja välja vård och omsorg – En hållbar kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre (SOU 2021:52).

⁵ Framtidens teknik i omsorgens tjänst (SOU 2020:14).

⁶ Äldreomsorgen under pandemin (SOU 2020:80).

behov av stöd. Det öppnar också möjligheter att ha tätare kontakter med forskning och annan omvärldsbevakning som berör vård och omsorg för äldre, idag och i framtiden.

Centrumet ska vara ett nav i myndighetens arbete med att stödja utvecklingen av vården och omsorgen för äldre mot ökad kvalitet. Den pågående utvecklingen av hälso- och sjukvården mot en god och nära vård berör samverkan mellan socialtjänsten och hälso- och sjukvården.

Äldreomsorgen har en viktig uppgift att främja hälsa och förebygga ohälsa och bidra i rehabilitering och påverkar därmed behovet av hälso- och sjukvårdsinsatser. De som behöver hälso- och sjukvårdsinsatser i hemmet behöver ofta även socialtjänstinsatser och många hälso- och sjukvårdsinsatser i kommunerna genomförs av personal inom hemtjänsten. Alla dessa uppgifter ställer krav på en strategisk styrning och ledning och kompetens hos medarbetarna i kontakter med brukarna. Resursförstärkningen möjliggör för Socialstyrelsen att stödja kommunernas arbete med att stärka kompetensen i vården och omsorgen för äldre, både på strategisk nivå och mer verksamhetsnära.

För att sätta centrumets roll och uppgifter i ett sammanhang följer här en övergripande beskrivning av Socialstyrelsens uppdrag och verksamhet. En övergripande beskrivning görs även av strukturer för kunskapsstyrning inom socialtjänst och hälso- och sjukvård eftersom dessa kommer att vara viktiga samverkanspartners för centrumet.

Socialstyrelsens uppdrag

Socialstyrelsen är förvaltningsmyndighet för verksamhet som rör hälso- och sjukvård och annan medicinsk verksamhet, tandvård, socialtjänst, stöd och service till vissa funktionshindrade samt frågor om alkohol och missbruksmedel. För god kvalitet i vård och omsorg är det viktigt att utgå från individens specifika behov och förutsättningar. All verksamhet ska vara kunskapsbaserad, individanpassad, säker, tillgänglig och jämlik. Människor i Sverige ska få tillgång till god vård och omsorg på lika villkor, oavsett vem man är och var i landet man bor.⁷

Nedan beskrivs delar av myndighetens uppdrag. Förordning (2015:284) med instruktion för Socialstyrelsen anger myndighetens uppdrag i sin helhet. Socialstyrelsen har ett flertal uppdrag som handlar om styrning med kunskap, bl.a. att:

- genom kunskapsstöd och föreskrifter bidra till att hälso- och sjukvården och socialtjänsten bedrivs enligt vetenskap och beprövad erfarenhet,
- ansvara för kunskapsutveckling och kunskapsförmedling inom sitt verksamhetsområde,
- arbeta med och ge stöd till metodutveckling inom sitt verksamhetsområde,
- följa, analysera och rapportera om hälsa, hälso- och sjukvård, socialtjänst samt stöd och service till vissa personer med funktionsnedsättning genom statistikframställning, uppföljning, utvärdering och epidemiologiska studier,

⁷ Årsredovisning 2020, Socialstyrelsen, 2021.

- följa forsknings- och utvecklingsarbete av särskild betydelse inom sitt verksamhetsområde och verka för att sådant arbete kommer till stånd.

Myndighetens arbete med att styra med kunskap ska planeras och utföras i samverkan med andra berörda myndigheter så att den statliga styrningen med kunskap avseende av hälso- och sjukvård och socialtjänst är samordnad.⁸

Socialstyrelsen kartlägger, följer upp, utvärderar, analyserar och rapporterar om utvecklingen inom socialtjänst, hälso- och sjukvård och tandvård. Analyserna gäller bl.a. dessa områdens kvalitet och förbättringsområden inom olika geografiska områden och för olika befolkningsgrupper.

Socialstyrelsen tar fram föreskrifter, allmänna råd, handböcker och rättsligt stöd inom sitt verksamhetsområde. Myndigheten ansvarar för den gemensamma författningssamlingen avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa, m.m. samt beslutar om föreskrifter och allmänna råd inom myndighetens verksamhetsområde. Myndigheten prövar också frågor om behörighet och utfärdar legitimationer för vissa yrken inom hälso- och sjukvården och andra behörighetsbevis.

Socialstyrelsen tillhandahåller stöd för kunskap och kunskapsstillämpning som ska bidra till att socialtjänst, hälso- och sjukvård och tandvård baseras på bästa tillgängliga kunskap. Det kan exempelvis vara stöd för kunskapsutveckling om metoder och arbetsformer, stöd för kunskapsstillämpning i form av utbildningsmaterial och nationella riktlinjer för beslutsfattare och profession.

Socialstyrelsen ska, utöver vad som anges i andra författningar, ansvara för att ta fram och utveckla statistik och register inom sitt verksamhetsområde,

Myndigheten fördelar statsbidrag inom sitt verksamhetsområde, till civilsamhällets organisationer, kommuner, regioner, länsstyrelser samt vissa universitet och företag.

Vidare är Socialstyrelsen bevakningsansvarig myndighet och ska samordna och övervaka planläggningen av den civila hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens beredskap. Myndigheten samverkar med många olika aktörer, både inom Sverige och internationellt.⁹

Socialstyrelsen är en av många myndigheter som arbetar för att genomföra de globala utvecklingsmål som tagits fram av Förenta nationerna – Agenda 2030. Det mål som är mest relevant för Socialstyrelsens verksamhet kring vård och omsorg för äldre är målet om god hälsa och välbefinnande samt att säkerställa hälsosamma liv och välbefinnande för alla i alla åldrar.¹⁰

Socialstyrelsens strategiska inriktning

I Socialstyrelsens strategiska inriktning för perioden 2021–2025 betonas behovet av att samhällets olika aktörer verkar tillsammans för att nå resultat och skapa kraft i arbetet för att uppnå god och jämlik hälsa, vård och omsorg. Det kan handla om samarbete med andra myndigheter, civilsamhällets organisationer, företrädare för olika målgrupper, olika organisationer och internationella organ. Socialstyrelsen arbetar ofta via andra, som exempelvis

⁸ Förordning (2015:284) med instruktion för Socialstyrelsen

⁹ Årsredovisning 2020, Socialstyrelsen, 2021.

¹⁰ Vård och omsorg om äldre, Lägesrapport 2020, Socialstyrelsen, 2021.

regioner, kommuner eller professioner, därför är samverkan avgörande för att åstadkomma effekt och nytta för invånarna, som myndigheten ytterst finns till för. Att arbeta tillsammans utifrån olika kunskapsområden ökar förmågan att se helhetslösningar och att möta välfärdens utmaningar.

I strategin läggs också tonvikt på myndighetens analys- och statistikroll som är central för att identifiera hur läget ser ut inom vård och omsorg. Målsättningen är att leverera välgrundade, sakliga och faktabaserade analyser som ökar förutsättningarna för och ger större möjligheter till att leverera god vård och omsorg till alla patienter och brukare.¹¹

Myndighetens verksamhet inom äldreområdet

Kunskapsstöd

Socialstyrelsen har tagit fram en stor mängd kunskapsstöd inom området vård och omsorg för äldre. Några exempel på stöd inom området är

- Introduktionspaket för ny personal inom socialtjänst och kommunal hälso- och sjukvård
- Stödja äldre personer med nedsatt beslutsförmåga att uttrycka sin vilja
- Att förebygga och behandla undernäring – Kunskapsstöd i hälso- och sjukvård och socialtjänst.
- Basala hygienrutiner – webbutbildning
- Grundläggande utbildning om munhälsa och munvård – webbutbildning
- Nationella riktlinjer, vård och omsorg vid demenssjukdomar.

Samtliga stöd inom äldreområdet finns tillgängliga på webbplatsen Kunskapsguiden.se under temat Äldre. Där finns även stöd framtagna av andra aktörer. Kunskapsguiden är en kanal för att förmedla kunskap om vård och omsorg. Innehållet bygger på bästa tillgängliga kunskap och vänder sig bl.a. till personal och chefer inom vård och omsorg. Socialstyrelsen är redaktör för webbplatsen.

Socialstyrelsen har även en utbildningsportal där myndighetens webbutbildningar finns samlade och tillgängliga utan kostnad. Kopplat till många utbildningar finns handledningar och andra stödmaterial för chefer och utbildningsledare.

Socialstyrelsen tar även fram nationella riktlinjer, vanligen för olika diagnosområden. Många tillstånd som beskrivs i riktlinjerna är vanligt bland personer 65 och äldre. Riktlinjerna innehåller exempelvis rekommendationer om utredning och uppföljning, multiprofessionellt arbete, stödinsatser, läkemedelsbehandling och utbildning. Myndigheten tar också fram tydliga och mätbara mål och indikatorer för att följa upp i vilken mån verksamheter följer rekommendationer i riktlinjerna.

Vidare tar Socialstyrelsen fram rättsligt stöd till aktörer som arbetar med äldre personer inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Stödet syftar till ett stödja en enhetlig rättstillämpning i landet men också för att bidra till en förbättrad kvalitet inom vården och omsorgen.

¹¹ Socialstyrelsens strategiska inriktning 2021–2025, Socialstyrelsen, 2021.

Stöd för att stärka och utveckla kompetensen

Socialstyrelsen har gett ut allmänna råd om vilka grundläggande kunskaper som personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre bör ha. Råden gäller bl.a. kunskap om värdegrund, förhållningssätt och bedömningsförmåga, kommunikation, regelverk, det normala åldrandet och åldrandets sjukdomar, funktionsbevarande omsorg och social omsorg, måltider, mat och näring.¹² Motsvarande allmänna råd finns för personal som handlägger och följer upp ärenden som avser äldre personer.¹³

Socialstyrelsen har även tagit fram kompetensmål för undersköterskor som anger den kompetens som enligt myndighetens bedömning behövs för att utföra arbetet som undersköterska med god kvalitet. Målen gäller teoretisk kunskap, kunskap om arbetsätt eller metoder samt att kunna göra, t.ex. tillämpa ett specifikt arbetsätt. De är indelade i olika områden, som t.ex. att förebygga, bevara och förbättra, stödja dagliga livet, bedöma hälsotillstånd, etik och delaktighet, bemötande, psykisk ohälsa samt äldre med komplexa behov.¹⁴

Från och med den 1 juli 2023 blir undersköterska en skyddad yrkestitel. Det innebär att det kommer att behövas ett bevis för att ha rätt att använda titeln undersköterska inom vård och omsorg. Socialstyrelsen prövar och utfärdar i dagsläget behörighetsbevis för 22 yrken inom hälso- och sjukvården och kommer även att pröva ansökningar om bevis för rätten att använda yrkestiteln undersköterska. Från och med den 1 juli 2023 blir det möjligt att ansöka om beviset. Grunden för att få ett bevis är en utbildning med inriktning mot vård och omsorg från gymnasieskolan eller kommunal vuxenutbildning eller att man uppnått motsvarande kompetens på annat sätt. Socialstyrelsen bereder för närvarande föreskrifter som ska tydliggöra kraven för att få ett bevis.¹⁵

Socialstyrelsen förmedlar statsbidrag till kommuner för att stärka kompetensen i vård och omsorg om äldre. Inom ramen för det s.k. Äldreomsorgslyftet kan kommunerna söka bidrag för att ge ny och befintlig personal möjlighet att utbilda sig på arbetstid.¹⁶ Under 2020 påbörjade 2 310 medarbetare inom äldreomsorgen utbildning till undersköterska och 590 personer påbörjade utbildning till vårdbiträde med stöd av Äldreomsorgslyftet. För 2021 har 285 kommuner rekviderat drygt 3 miljarder kronor till kostnader för Äldreomsorgslyftet, och Socialstyrelsens förväntning är att kommunernas återrapporteringar avseende användningen av medlen ska visa att långt fler anställda inom äldreomsorgen kunnat påbörja utbildningar under bidragsåret. Redovisningen för 2021 ska presenteras i oktober 2022.¹⁷ Myndigheten förmedlar även statsbidrag till kommunerna i syfte att göra det möjligt för fler undersköterskor i vård och omsorg om äldre att utbilda sig till

¹² Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2011:12) om grundläggande kunskaper hos personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre.

¹³ Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2007:17) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som avser äldre personer.

¹⁴ Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor, Socialstyrelsen, 2021.

¹⁵ 4 kap. 5 a § patientsäkerhetslagen (2010:659).

¹⁶ Fortsatt uppdrag att betala ut medel för Äldreomsorgslyftet, Socialdepartementet, 2021-12-22 S2021/08234 (delvis).

¹⁷ Redovisning av Äldreomsorgslyftet 2020, 9.2-19753/2020, Socialstyrelsen, 2021.

specialistundersköterskor med fokus på vård och omsorg om äldre och vård och omsorg om personer med demenssjukdom.¹⁸ Vidare förmedlar Socialstyrelsen statsbidrag till regionerna i syfte att under 2021 och 2022 utöka tillgången till läkare inom äldreomsorgen.¹⁹

Uppföljning, analys och data

Socialstyrelsen genomför ett flertal uppföljningar och analyser inom området. Varje år publicerar Socialstyrelsen en lägesrapport om tillståndet och utvecklingen inom vård och omsorg för äldre. Vidare genomförs en årlig, rikstäckande undersökningen av äldres uppfattning om kvaliteten i hemtjänsten och på särskilt boende för äldre. Syftet är att äldre och anhöriga ska kunna bidra med sina perspektiv för att synliggöra styrkor och utvecklingsområden inom äldreomsorgen. I 2022 års undersökning får cirka 220 000 äldre personer enkäten. Myndigheten genomför också årligen en enhetsundersökning om äldreomsorg och kommunal hälso- och sjukvård. I undersökningen svarar hemtjänstenheter och särskilda boenden för äldre på frågor om sin verksamhet inom vård och omsorg. Syftet med denna undersökning är att stimulera verksamheterna till verksamhetsutveckling och kompetensutveckling främst på lokal nivå.

Socialstyrelsen tar även fram indikatorer för att kunna följa utvecklingen och förbättringen av kvaliteten i vården och omsorgen för äldre. Arbetet med att utveckla och utvärdera nya indikatorer pågår bl.a. för kommunal hälso- och sjukvård. Behovet av att utveckla nya indikatorer utvärderas kontinuerligt.

Myndigheten har under 2021 publicerat ett flertal rapporter med kartläggning och analys inom äldreområdet, exempelvis om behov av och tillgång till särskilda boendeformer för äldre, en kartläggning av hur arbetskläder tillhandahålls, hanteras och finansieras inom omsorgen, återinskrivningar av multisjuka och sköra äldre samt uppföljning av digitala utvecklingen i socialtjänst och kommunal hälso- och sjukvård. Socialstyrelsen har tagit fram ett underlag till en nationell strategi kring anhöriga som vårdar eller stödjer någon de står nära²⁰ samt analyser kring hur covid-19 påverkat hälso- och sjukvård och socialtjänst. Vidare pågår en kartläggning av geografiska skillnader i äldres läkemedelsanvändning samt analys av vilka faktorer som kan förklara dessa skillnader. Socialstyrelsen redovisar årligen bedömningar av tillgång och efterfrågan på legitimerade yrkesutövare i hälso- och sjukvården samt en kartläggning och bedömning av hälso- och sjukvårdens tillgång på och långsiktiga behov av specialistläkare inom alla specialiteter, som t.ex. geriatriker.²¹ En viktig del av myndighetens analysarbete är tillgången till Socialstyrelsens olika register, så som registret över insatser till äldre och personer med funktionsnedsättning, registret över insatser inom kommunal hälso- och sjukvård, patientregistret, läkemedelsregistret och tandvårdsregistret.

¹⁸ Uppdrag att fördela och betala ut statsbidrag till kommunerna för att öka specialistundersköterskekompetens inom vård och omsorg om äldre och vård och omsorg om personer med demenssjukdom, Socialdepartementet, 2021-05-27, S2021/04604 (delvis).

¹⁹ Uppdrag att betala ut statsbidrag till regionerna för utökad läkarkompetens i äldreomsorgen, Socialdepartementet, 2021-05-27, S2021/04600 (delvis).

²⁰ Anhöriga som vårdar eller stödjer någon de står nära, Underlag till en nationell strategi, Socialstyrelsen, 2021.

²¹ Analysplan, Analyser av vård och omsorg 2022–2024, Socialstyrelsen, 2022.

Socialstyrelsen publicerar en mängd officiell statistik och annan statistik för äldreområdet.²²

Regeringsuppdrag inom vård och omsorg för äldre

Myndigheten har många pågående uppdrag inom området. Ett uppdrag som berör stora delar av myndigheten handlar om att stödja omställningen till en god och nära vård. Ett syfte med omställningen är att vården ska bli mer personcentrerad och att det ska bli lättare för personer med komplexa vårdbehov att få en mer samordnad vård och omsorg. Inom ramen för stödet till omställningen till god och nära vård genomför Socialstyrelsen analyser och tar fram stöd som vänder sig till den kommunala hälso- och sjukvården och stödjer samverkan mellan kommuner och regioner. I uppdraget ingår även att följa och analysera omställningen i kommuner och regioner.²³

Socialstyrelsen har ett omfattande uppdrag inom demensområdet som innebär att följa upp och långsiktigt hantera strategiska frågor inom ramen för den nationella strategin för demenssjukdom. Uppdraget pågår under perioden 2018–2022. Andra exempel på uppdrag handlar om att ta fram stöd kring teambaserat arbetssätt och att följa utvecklingen av e-hälsa och välfärdsteknik. Ett stort antal uppdrag som rör området psykisk hälsa, bl.a. ett uppdrag att ta fram stöd för att motverka suicid och stöd till efterlevande. Vidare har myndigheten ett uppdrag avseende första linjens chefer inom äldreomsorgen och ett uppdrag att tillsammans med Nationella vårdkompetensrådet ta fram förslag som syftar till att stärka medarbetarna och säkra kompetensförsörjningen inom primärvården.

Socialstyrelsen har även fått ett flertal uppdrag om krisberedskap inom hälso- och sjukvård och socialtjänst. Den 15 mars 2022 redovisar Socialstyrelsen en kartläggning av den kommunala hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens beredskap och behov av stöd för arbete med krisberedskap och civilt försvar. Tillsammans med länsstyrelserna ska Socialstyrelsen därefter ta fram stödande underlag som kommunerna behöver för att utveckla och stärka den kommunala hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens arbete med krisberedskap och civilt försvar.²⁴

Rådgivande organ och strukturer för kunskapsstyrning

Som nationell kunskapsmyndighet inom vård och omsorg leder Socialstyrelsen flera rådgivande och beslutande organ. Nedan följer en kort beskrivning av några av dem.

Äldrerådet

Socialstyrelsens äldreråd är ett rådgivande organ utsett av Socialstyrelsen. Det är myndighetens forum för kontakt och samverkan med de största pensionärsorganisationerna. Äldrerådet fungerar som en länk mellan Socialstyrelsen och organisationerna och verkar för att äldres perspektiv ska beaktas inom myndighetens olika verksamheter.

²² <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/register/>

²³ Insatser under 2020 för att främja omställningen till en god och nära vård, Socialstyrelsen, 2021.

²⁴ Uppdrag gällande kartläggning och stöd av den kommunala hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens beredskap, Socialdepartementet, 2021-07-08, S2021/05469 (delvis).

Nationella vårddkompetensrådet

Nationella vårddkompetensrådet är ett rådgivande organ som ska bidra till en god planering av vårdens kompetensförsörjning. Rådet består av ordförande och representanter från lärosäten, regioner, kommuner, sjukvårdsregionerna, Universitetskanslersämbetet samt Socialstyrelsen. Ledamöterna utses av regeringen. Rådet ska bidra till en god planering av vårdens kompetensförsörjning genom att

1. göra samlade bedömningar av kompetensförsörjningsbehoven,
2. stödja beslutsfattare och andra berörda aktörer på nationell och regional nivå i frågor av betydelse för kompetensförsörjningen när det gäller hälso- och sjukvårdspersonal,
3. åstadkomma samverkan mellan och föra dialog med berörda aktörer och
4. stödja de sjukvårdsregionala råden.

E-hälsorådet

E-hälsorådet är Socialstyrelsens råd för e-hälsa och gemensam informationsstruktur. Det ger vägledning om den gemensamma informationsstrukturen, verkar för nationell samsyn och ger råd och vägledning för Socialstyrelsen i e-hälsofrågor. Rådet består av företrädare för organisationer inom vård och omsorg, regioner, kommuner, statliga myndigheter, andra organisationer samt representanter för Socialstyrelsen.

Rådet för styrning med kunskap

Socialstyrelsen ska samverka med andra statliga myndigheter för att säkerställa att styrning med kunskap avseende hälso- och sjukvård och socialtjänst utgör ett stöd för huvudmän (regioner och kommuner) och olika professioner som har ansvar för patienter och brukare. Det är reglerat i förordning.²⁵ Samverkan sker inom ramen för Rådet för styrning med kunskap. I ett särskilt forum, Huvudmannagruppen, sker ett informationsutbyte med huvudmännen.

Rådet för styrning med kunskap verkar för att styrningen med kunskap blir ett stöd för huvudmännen och professionen, och att den är anpassad till deras behov och verkar för att patienters och brukares synpunkter och erfarenheter tas om hand samverkar med myndigheter som inte ingår i rådet och med andra offentliga och privata aktörer är ett forum för frågor om kunskapsutveckling, forskning och innovationer. Till Rådet hör två partnerskap för kunskapsstyrning.

Parallellt med Rådet finns en huvudmannagrupp som ska informera Rådet om områden där huvudmännen har behov av kunskap. Socialstyrelsens generaldirektör leder gruppen som består av sex ledamöter från regioner och tio ledamöter från kommuner. Ledamöterna har utsetts av regeringen på förslag av Sveriges Kommuner och Regioner (SKR).

Strukturer för kunskapsstyrning, samverkan och stöd

Det finns flera nätverk för kunskapsstyrning och samverkan med representanter från länsnivå samt kommunal och regional nivå. Syftet med dessa strukturer och nätverk är att sprida och stödja införande av kunskap, främja

²⁵ Förordning (2015:155) om statlig styrning med kunskap avseende hälso- och sjukvård och socialtjänst.

samverkan på olika nivåer och att vara en kanal för informationsutbyte mellan lokal, regional och nationell nivå. De kommer att vara viktiga samverkanspartners för det nationella kompetenscentrumet för vård och omsorg för äldre. Mot bakgrund av detta följer här en redovisning av strukturer och nätverk med störst relevans för vård och omsorg för äldre.

Regionala samverkans- och stödstrukturer (RSS) för socialtjänsten består av kommunala representanter från länen. RSS verkar för att försörja kommuners och regioners verksamheter med samverkan och utveckling, stödja implementering av ny kunskap samt vara en dialogpart gentemot den nationella nivån i frågor som rör kunskapsutveckling inom socialtjänsten.

SKR håller i ett nätverk för utvecklingsledare specifikt för äldreområdet. Det verkar för att sammanföra kommuner och län så att de kan utbyta kunskap och är en kanal för informationsutbyte mellan nationell nivå och kommunal nivå.

Det finns även en nationell samverkansgrupp för kunskapsstyrning i socialtjänsten som helhet samt den kommunala hälso- och sjukvården (NSK-S). Denna grupp verkar för att bidra till utvecklingen av kunskapsstyrningen för socialtjänstens verksamheter och den kommunala hälso- och sjukvården på en övergripande nivå. Det görs genom information, dialog och erfarenhetsutbyte. Nätverket består av socialchefer, en från varje län samt en person från det RSS-nätverket som arbetar med hela socialtjänsten. I NSK-S ingår även företrädare för Socialstyrelsen och andra statliga myndigheter samt från SKR.

Utöver detta finns nätverk på SKR för socialchefer, hälso- och sjukvårdsdirektörer samt ett för medicinskt ansvariga sjuksköterskor (MAR) och medicinskt ansvariga för rehabilitering (MAR), m.fl.

Partnerskapet för kunskapsstyrning inom socialtjänst

För att samverka kring frågor om kunskapsstyrning och kunskapsutveckling inom socialtjänsten har Socialstyrelsen, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) och de regionala samverkans- och stödstrukturerna (RSS) inrättat en samverkansform som kallas Partnerskapet till stöd för kunskapsstyrning inom socialtjänst. Inom ramen för partnerskapet pågår flera olika samverkansprojekt, bl.a. om individbaserad systematisk uppföljning (ISU), introduktion och kompetensutveckling (Yrkesresan) samt utvecklingsarbete gällande kommunal hälso- och sjukvård.²⁶

Partnerskapet för kunskapsstyrning inom hälso- och sjukvård

Socialstyrelsen och Rådet för styrning med kunskap har ingått ett partnerskap med regionernas nationella system för kunskapsstyrning inom hälso- och sjukvård. Socialstyrelsen, Läke-medelsverket, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU), Tandvårds- och läke-medelsförmånsverket (TLV), E-hälsomyndigheten och Folkhälsomyndigheten ingår i partnerskapet tillsammans med regionerna. Partnerskapet ska bidra till ökad samverkan, dialog och samordning av initiativ som kan bidra till

²⁶ <https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/verksamhetsutveckling/partnerskapet-till-stod-for-kunskapsstyrning-inom-socialtjansten/arbete-i-samverkan-inom-partnerskapet/>

behovsanpassad kunskapsutveckling, bättre stöd för implementering och effektivare kunskapsstöd. Samverkan finns mellan kommuner och regioner genom att det i nationella programområden som t.ex. äldres hälsa, primärvård, psykisk ohälsa och rehabilitering finns representanter från kommunerna.²⁷

²⁷ <https://kunskapsstyrningvard.se/kunskapsstyrningvard/programomradenochsamverkansgrupper/nationellaprogramomraden.44729.html>

Kompetenscentrum för vård och omsorg för äldre

Det övergripande målet för kompetenscentrumet är att stärka förutsättningar för en god vård och omsorg för äldre. Centrumets verktyg för att göra detta är att öka den nationella kunskapen, bl.a. genom att följa och analysera utvecklingen inom kommunerna, återföra kunskap och evidens, stödja implementering av bästa tillgängliga kunskap och ändamålsenliga arbetsätt samt främja bred samverkan över huvudmänna- och professionsgränser.

God vård och omsorg utgår från individens specifika behov och förutsättningar. Vården och omsorgen ska baseras på bästa tillgängliga kunskap, vara individanpassad och säker. Att utgå från individens behov, förutsättningar och preferenser är en gemensam värdegrund för socialtjänsten och hälso- och sjukvården.²⁸

Självbestämmande, delaktighet och integritet är centrala värden för båda områdena. Målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och vård på lika villkor för hela befolkningen. Socialtjänsten ska främja människors ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet. I socialtjänstlagen finns en bestämmelse om en nationell värdegrund för äldreomsorgen.²⁹ Värdegrunden ska genomsyra hela äldreomsorgens arbete. Det innebär att äldreomsorgen ska kännetecknas av följande nyckelord:

- självbestämmande
- trygghet
- meningsfullhet och sammanhang
- respekt för privatliv och personlig integritet
- individanpassning och delaktighet
- gott bemötande
- insatser av god kvalitet.³⁰

Pandemin synliggjorde sedan tidigare kända brister i vården och omsorgen för äldre. Det har inte funnits förutsättningar överallt för att möta behoven hos äldre personer, såsom rätt kompetens, resurser, fungerande rutiner och strukturer samt tillgång till medicinska bedömningar och behandling. Det är viktigt att de problem som var kända redan innan pandemin, men som blev ännu tydligare under två år med pandemi, åtgärdas.

Många olika parter i samhället behöver arbeta tillsammans för att åstadkomma en god vård och omsorg för äldre. Ett kompetenscentrum kan vara en nationell, samlande kraft i det arbetet och ha en central roll i det nationella arbetet med att stödja utvecklingen. Centrumet ska ge ett samlat stöd till huvudmännen, verksamheter och profession, med utgångspunkt i individens

²⁸ Hälso- och sjukvårdslag (2017:30), patientlag (2014:821), socialtjänstlag (2001:453).

²⁹ 5 kap. 4 § socialtjänstlagen (2001:453).

³⁰ Proposition 2009/10:16 Värddigt liv i äldreomsorgen.

behov. Fokus är på socialtjänstens omsorg för äldre och den hälso- och sjukvård och tandvård som ges i samspel med äldreomsorgen.

Det behövs insatser nu men även ett uthålligt arbete på lång sikt för att möta förändringar i demografiska förutsättningar som bl.a. innebär att befolkningen i pensionsålder växer i förhållande till den arbetsföra befolkningen i Sverige.³¹

Centrumets uppgifter

Kompetenscentrumets uppgifter är enligt regeringen att bedriva ett verksamhetsnära arbete, ha en tvärprofessionell samverkan med relevanta aktörer, skapa långsiktigt hållbara kommunikativa strukturer med kommunerna, via befintliga eller nya strukturer, återföra kunskap och evidens samt stödja implementering av ändamålsenliga arbetssätt. Vidare ska centrumet följa och analysera utvecklingen i vården och omsorgen för äldre, ta tillvara möjligheten att använda befintliga data samt bedöma om det finns behov av att utveckla nya indikatorer. Hur centrumet ska utföra sina uppgifter beskrivs på en övergripande nivå i denna rapport. Kompetenscentrumet bör ha utrymme att utveckla former för arbetet i dialog med aktörer på lokal, regional och nationell nivå.

Centrumet kommer att ledas av en chef med placering på avdelningen för kunskapsstyrning för socialtjänst. Rekryteringsprocessen har påbörjats. När chefen har tillträtt kommer centrumet formellt att inrättas. Parallellt gör myndigheten ett arbete med att se vilka befintliga medarbetare som kan komma att arbeta på centrumet, utifrån myndighetens process för organisatoriska justeringar. En analys av ytterligare kompetenser som behöver tillföras och rekryteras kommer att genomföras av den tillkommande chefen. Socialstyrelsens förvaltningsanslag har ökat med 19 miljoner kronor per år för ändamålet nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg från och med 2022. Dessa medel kommer att användas för de uppgifter och områden som beskrivs i rapporten, vilket inkluderar analys, rättsfrågor och kommunikation. En fördjupad verksamhetsplanering för centrumet kommer att göras under hösten på myndigheten och i dialog med externa aktörer.

En uppföljning och redovisning av centrumets arbete kan göras årligen, exempelvis i den särskilda rapport som ska lämnas till regeringen om centrumets prioriterade utvecklingsområden för kommande år.

Flexibilitet inför förändringar i vård och omsorg för äldre

Kompetenscentrumet ska vara ett nav inom myndigheten för området vård och omsorg för äldre och bidra till att aktuella frågor och behov uppmärksammas och tillgodoses. Det innebär att centrumet ska kunna samordna hela myndighetens arbete kring socialtjänstens omsorg om äldre samt den hälso- och sjukvård och tandvård som bedrivs i samspel med omsorgen. Att aktuella frågor och behov uppmärksammas och tillgodoses förutsätter att Socialstyrelsen är flexibelt och har förmåga att ställa om för att ta sig an nya frågor där

³¹ Antalet äldre per arbetsföra invånare ökar i Sverige, Pressmeddelande, SCB, 2021-12-01.

huvudmän, verksamheter och profession behöver stöd samt att kunna utforma och förmedla stöd utifrån förutsättningar hos mottagarna att omsätta kunskapen i praktiken.

Det pågår många initiativ och satsningar som kan påverka vård och omsorg för äldre under de kommande åren. Den 30 juni kommer Utredningen om en äldreomsorgslag och stärkt medicinsk kompetens i kommuner att lämna förslag på en äldreomsorgslag som kompletterar SoL med särskilda bestämmelser om vård och omsorg om äldre.³² Förslaget kommer även att gälla bestämmelser om en nationell omsorgsplan. Syftet med en omsorgsplan är att precisera innehållet i äldreomsorgen när det gäller ansvar, mål, värdegrund, kvalitet, anhörigstöd och riktlinjer samt samverkan mellan huvudmännen. Om lagstiftaren beslutar i enlighet med förslagen får det konsekvenser för äldreomsorgen och kan medföra nya uppgifter för Socialstyrelsen och andra myndigheter. Kompetenscentrumet kan bli ett nav i att stödja omställningen i kommunerna såväl som i arbetet på nationell nivå.

Den föreslagna bestämmelsen om krav på att de som har hemtjänst ska erbjudas fast omsorgskontakt kan också bli en fråga där centrumet kan fylla en roll, t.ex. när det gäller stöd till implementering.³³ Även andra pågående och kommande satsningar kan medföra frågor som kompetenscentrumet bör ta sig an.

Hållbara kommunikativa strukturer

Centrumet ska ha ett verksamhetsnära arbetssätt. Äldreomsorg bedrivs i 290 kommuner och vid ett stort antal enheter i landet. För att underlätta dialog mellan nationell och lokal nivå, för att lyfta fram huvudmännens behov av kunskap och för att sprida kunskap från nationell nivå har regionala stöd- och samverkansstrukturer byggts upp. Strukturer för kunskapsstyrning finns inom både socialtjänst-, hälso- och sjukvårds- och tandvårdsområdet. De ser olika ut i olika delar av landet och det finns skillnader mellan socialtjänstens, hälso- och sjukvårdens och tandvårdens nätverk men de kan bidra till centrumets förmåga att bedriva ett verksamhetsnära arbete. Dessa strukturer och Partnerskapen för kunskapsstyrning inom socialtjänst och hälso- och sjukvård kommer att vara viktiga samarbetspartners för kompetenscentrumet. Utgångspunkten är att i första hand använda befintliga strukturer men centrumet kommer även att behöva utveckla former för en breddad dialog, t.ex. med utförare i enskild regi. Centrumet bör även se över om det finns behov av att utveckla nya former för mer direkt kontakt med verksamheter, chefer och medarbetare inom vård och omsorg för äldre. En sådan översyn bör göras i dialog med befintliga strukturer för att det inte ska bli otydligt, dubbelarbete och ineffektivt.

Aktuell kunskap om kommunernas arbete och utmaningar

Kompetenscentrumet behöver ha aktuell kunskap om vilka styrkor och utmaningar som finns med att bedriva vård och omsorg för äldre, både på

³² Direktiv 2020:142 En äldreomsorgslag.

³³ Proposition 2021/22:116 En fast omsorgskontakt i hemtjänsten.

strategisk nivå och på verksamhetsnivå. Centrumet behöver arbeta utåtriktat och träffa kommuner och regioner samt verksamheter inom både omsorg, hälso- och sjukvård och tandvård samlat, i olika delar av landet. För att få förståelse för vilka utmaningar som finns behöver centrumet ha kontakt både med funktioner på ledningsnivå samt med de som arbetar närmast äldre.

Centrumet behöver även samarbeta med andra myndigheter och organisationer, forskare samt internationella organ. Ett nära samarbete med övriga delar av Socialstyrelsen är en förutsättning för att centrumet ska kunna fungera som ett nav och skapa synergieffekter mellan olika verksamheter inom myndigheten. Att utveckla samarbete mellan olika kunskapsområden är ett prioriterat område för hela myndigheten. Likaså att skapa nytta för personer som behöver insatser från vård och omsorg, enligt Socialstyrelsens strategiska inriktning för perioden 2021–2025. Kompetenscentrumets fokus på samverkan och nytta innebär en förstärkning av hela myndighetens utvecklingsarbete.³⁴

Stödja implementering av kunskap och arbetssätt inom äldreområdet

Centrumet ska stärka huvudmännens och verksamheternas förmåga att ta emot och implementera bästa tillgängliga kunskap och ändamålsenliga arbetssätt i samarbete med partnerskapet, strukturer för kunskapsstyrning inom både socialtjänst-, hälso- och sjukvårds- och tandvårdsområdet samt med andra relevanta nätverk. Äldre är en heterogen grupp. Vården och omsorgen ska vara individanpassad och utgå från individens specifika behov, förutsättningar och preferenser. Ett nationellt arbete för att stödja implementering av kunskap och ändamålsenliga arbetssätt ska genomsyras av den värdegrunden.

Det finns en efterfrågan på stöd och vägledningar avseende vård och omsorg för äldre, som är konkreta, enkla och möjliga att implementera i verksamheterna. En målsättning för centrumet är att vara lyhörd för specifika regionala och lokala behov av kunskapsstöd samt behov hos olika personalgrupper för att bättre kunna bidra med stöd som kan göra skillnad. Ett led i att lyckas med det är att följa upp hur chefer på olika nivåer och medarbetare använder tillgängliga stöd och utbildningar.

Förutsättningarna för att bedriva äldreomsorg ser olika ut i olika delar av landet. Förutsättningarna ser också olika ut mellan olika personalgrupper, när det gäller att ta till sig och implementera kunskap och nya arbetssätt. För att nå fram, skapa nytta och göra skillnad behöver centrumet tydligare utforma stöd och kommunicera utifrån mottagarnas behov och förutsättningar. Centrumet kan tillsammans med andra delar av Socialstyrelsen omvandla, samla och paketera kunskap till stöd och vägledning kring hur vården och omsorgen för äldre kan arbeta inom olika områden. Det ska även vara lätt för verksamheterna att hitta kunskap och stöd. Det finns exempel på organisationer som lyckats bra med att nå ut med kunskap och stöd, som t.ex. Svenskt Demenscentrum.

Centrumet ska inom området vård och omsorg för äldre bidra till dialog och möten mellan huvudmän, utförare i offentlig och privat regi, olika professioner på lokal och regional nivå – för att främja samverkan, teamarbete

³⁴ Socialstyrelsens strategiska inriktning 2021–2025, Socialstyrelsen, 2021.

och andra ändamålsenliga arbetssätt. Möten och dialog över gränser kan och bör underlättas genom ett samlat budskap och stöd från centrumet, utifrån ett helhetsperspektiv.

Följa och analysera utvecklingen

Socialstyrelsen följer tillståndet och utvecklingen inom vård och omsorg för äldre på nationell nivå, genom nationella register och officiella statistikkällor men också genom olika indikatorer. Inrapportering till register och publicering av officiell statistik sker med viss fördröjning och kan inte ge en helt aktuell bild av läget i äldreomsorgen. Centrumet kan bidra till att öka kunskapen om vården och omsorgen för äldre på nationell nivå, hos regeringen, nationella myndigheter och organisationer, samt på regional och lokal nivå. Genom dialog och samverkan med huvudmän, utförare, professioner, nätverk samt med äldre och anhöriga som vårdar eller stödjer närstående äldre personer kan centrumet samla in aktuell och verksamhetsnära kunskap. Det kommer att vara ett värdefullt komplement till den kunskap och information som myndigheten samlar in i form av data, statistik och genom årliga enkäter. Centrumet ska bidra till att identifiera områden, målgrupper och samarbeten som behöver stärkas, utvecklas och analyseras för att äldre personer ska få sina behov av vård och omsorg tillgodosedda.

Centrumet bör i samverkan med myndighetens analysavdelning även göra analyser och prognoser ur ett långsiktigt och framåtblickande perspektiv. En bred omvärldsanalys kan bidra till att skapa beredskap i samhället och ge möjlighet att planera för kommande förändringar i äldres behov av vård och insatser. Den demografiska utvecklingen, förändringar i äldres hälsa, värderingar, levnadsstandard och boendesituation kommer att påverka behoven av vård och omsorg. Hur tillgång till vård och omsorg för äldre utvecklas i olika delar av landet är också viktigt att följa, bl.a. ur ett jämlikhetsperspektiv. I detta arbete behöver centrumet samverka med flera andra myndigheter, organisationer och forskning och bidra till det internationella samarbetet och kunskapsutbytet.

Följa forskning om vård och omsorg för äldre

Kompetenscentrumet ska återföra bästa tillgängliga kunskap och evidens till huvudmän och verksamheter så att vård och omsorg för äldre kan bygga på bästa tillgängliga kunskap. Centrumet ska även fungera som ett nav inom Socialstyrelsen och bidra till att hela myndigheten arbetar utifrån bästa tillgängliga kunskap inom området. Det innebär att centrumet behöver hålla sig à jour med aktuell forskning om vård och omsorg för äldre, vad som främjar ett aktivt och hälsosamt åldrande, om möjligheter och utmaningar för vården och omsorgen för äldre, exempelvis till följd av den demografiska utvecklingen men även till följd av andra förändringar.

Regelbunden dialog och utbyte med expertis och forskning ska ske, likaså med relevanta myndigheter som Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU) samt forskningsfinansiärerna Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE) och Vetenskapsrådet (VR). Former för dialog och utbyte med dessa aktörer kommer att utvecklas. Det kan behövas ett mer specialiserat råd för området än myndighetens befintliga vetenskapliga råd.

Använda befintliga data inom äldreområdet

Centrumet ska använda sig av befintliga data för nya analyser och prognoser. I den strategiska inriktningen för Socialstyrelsens arbete under perioden 2021–2025 lyfts utveckling av myndighetens analys- och statistikroll som ett prioriterat område.³⁵ Det innebär en förstärkning av nationell uppföljning och analys av vård och omsorg för äldre.

Centrumet kan även identifiera nya behov av indikatorer som i så fall behöver utvecklas i samarbete med myndighetens analysavdelning. I öppna jämförelser publicerar Socialstyrelsen indikatorer som handlar om vård och omsorg för äldre. Det kan exempelvis finnas behov av att utveckla indikatorer inom det sociala området för att göra det möjligt att följa individers behov, funktionsförmåga och hur de påverkas av äldreomsorgens insatser. Individens behov i centrum (IBIC) är ett arbetsätt som används för att beskriva resurser, behov och mål för personer som behöver stöd i sitt dagliga liv, oavsett ålder eller funktionsnedsättning. IBIC kan vara en grund för att utveckla indikatorer inom äldreomsorgen.

Socialstyrelsen fastställer även målnivåer för indikatorer i nationella riktlinjer, som hälso- och sjukvården, socialtjänsten och tandvården bör sträva efter i behandlingen av personer med kroniska eller långvariga sjukdomar, som t.ex. demenssjukdomar. Målnivåerna kan användas för styrning och ledning samt vid uppföljning och utvärdering.

Kommunikation spelar en viktig roll

Kommunikation är en central del i centrumets arbete. För att centrumet ska nå ut med kunskap, evidens och stöd till huvudmän, verksamheter, profession och andra målgrupper måste kommunikationen vara både tillgänglig och målgruppsanpassad. Kommunikationen bör präglas av ett helhetsperspektiv som omfattar socialtjänst, hälso- och sjukvård och tandvård. Kommunikation är också ett viktigt verktyg för att samla information om behov, aktuella utmaningar och framgångsrika arbetsätt inom omsorg och den hälso- och sjukvård som ges i samspel med omsorgen. Kommunikation behövs med huvudmän, utförare i offentlig och privat regi, andra målgrupper inom professionen samt äldre personer och deras närstående.

För att centrumet ska kunna samverka med partnerskap och strukturer för kunskapsstyrning inom både socialtjänst-, hälso- och sjukvårds- och tandvårdsområdet samt med andra relevanta nätverk, spelar kommunikation en viktig roll. I arbetet med det gemensamma målet att främja en god vård och omsorg för äldre, behövs en bra dialog och kommunikation mellan dessa aktörer. Centrumet behöver också kommunicera med andra nationella aktörer såsom regeringen, organisationer och andra myndigheter, för att bidra till ökad nationell kunskap.

Intern kommunikation på myndigheten är en förutsättning för att centrumet ska kunna fungera som ett nav gällande vård och omsorg för äldre. Målsättningen för den interna kommunikationen är att centrumet ska kunna förstärka och utveckla hela myndighetens arbete med relevans för området,

³⁵ Socialstyrelsens strategiska inriktning 2021–2025, Socialstyrelsen, 2021.

bland annat genom att bidra med aktuell forskning och verksamhetsnära kunskap.

Inriktning för centrumets arbete

I det här avsnittet beskrivs inriktningen för centrumets arbete samt exempel på utvecklingsområden som kompetenscentrumet kan arbeta med. Vilka utvecklingsområden som prioriteras under kommande år ska centrumet årligen redovisa till regeringen, enligt uppdraget. Prioriteringar kommer att baseras på omvärldsanalys och dialog med huvudmän, utförare, profession, strukturer för kunskapsstyrning, organisationer, företrädare för brukare, patienter, anhöriga och forskare. Vilka frågor som prioriteras kommer också att påverkas av reformer och andra förändringar som sker inom området.

Helhetssyn och samverkan mellan vård och omsorg

Majoriteten av personer med insatser från äldreomsorgen har behov av hälso- och sjukvård och tandvård. För att utgå från individens behov behöver centrumet ha ett helhetsperspektiv som omfattar socialtjänst och den hälso- och sjukvård och tandvård som görs i samspel med socialtjänsten. För att understryka betydelsen av ett helhetsperspektiv bedömer Socialstyrelsen att centrumet bör benämnas Kompetenscentrum för vård och omsorg för äldre. Centrumet bör ha god kunskap om olika systemgränser och så kallade mellanrum som äldre personer kan uppleva i mötet med olika verksamheter och professioner.

En av de stora utmaningarna för vård och omsorg om äldre är hur hälso- och sjukvård, socialtjänst och tandvård samverkar och samordnar insatserna för och tillsammans med den äldre personen. Ett mål med omställningen till god och nära vård är att stärka samverkan mellan kommuner och regioner. Kompetenscentrumets arbete bör ligga i linje med och vara ett stöd i den pågående omställningen till en god och nära vård. Samverkan behöver utgå från en organisation som stödjer ett teambaserat arbetssätt utifrån den äldres individuella behov, vilket kan innebära team som arbetar gränsöverskridande mellan region och kommun.³⁶ Det är ett centralt utvecklingsområde, inte minst när det gäller vård och omsorg av personer med demenssjukdom.³⁷ Samtidigt behöver samverkan utvecklas mellan kommuner och regioner som huvudmän för att säkerställa goda förutsättningar för samverkan mellan vårdens och omsorgens medarbetare.

Till följd av framsteg inom sjukvården kan behov av vård på sjukhus minska, samtidigt som behov av vård, stöd och omsorg av primärvården och andra öppna vårdformer, socialtjänsten och anhöriga ökar.³⁸ Fler vårdinsatser kommer även kunna genomföras på särskilda boenden för äldre och i ordinärt boende.

År 2020 fick ca 380 000 personer minst en insats i den kommunala hälso- och sjukvården, varav hälften var kvinnor 65 år och äldre och ca en tredjedel

³⁶ Vård och omsorg för äldre. Lägesrapport 2021, Socialstyrelsen 2021.

³⁷ Förslag på nya nationella satsningar inom området demens, Återrapportering av regeringsuppdrag, S2017/07302, Socialstyrelsen, 2021.

³⁸ Vilja välja vård och omsorg, En hållbar kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre (SOU 2021:52).

var män 65 år och äldre. En stor andel av dem har insatser från äldreomsorgen.³⁹ Behovet av ett stärkt medicinskt innehåll i äldreomsorgen har lyfts fram i flera dokument, bl.a. av Coronakommissionen⁴⁰ och i regeringens direktiv till utredningen om ny äldreomsorgslag.⁴¹

Munhälsa hos äldre är ett exempel på område där helhetssyn och samverkan mellan vård och omsorg är viktig. Munhälsan påverkar många basala behov, som att äta, dricka och tala. Det finns också studier som visar att en försämrad munhälsa ökar risken för lunginflammation, diabetes och hjärt-kärlsjukdom, även om det inom dessa områden finns behov av fortsatt kunskapsutveckling. Personer med demenssjukdom kan redan tidigt i sjukdomen få svårt med tandborstning och annan munvård. Omsorgspersonal har en viktig roll för att upprätthålla äldres munhälsa, men det är ett gemensamt ansvar för hälso- och sjukvården, tandvården och socialtjänsten.⁴²

Att förebygga och behandla undernäring är ett annat exempel där vård och omsorg har ett gemensamt ansvar. Med undernäring följer en ökad risk för fördröjd sårhäkning, försämrad muskelfunktion och nedsatt hjärt- och lungfunktion. Dessutom försvåras tillfrisknandet vid sjukdom. Vikten av att upptäcka, förebygga och behandla undernäring ökar i takt med att andelen äldre i befolkningen ökar. Nutritionsbehandling kan förebygga eller behandla undernäring. Sjuksköterska, dietist och ansvarig läkare planerar och organiserar tillsammans nutritionsbehandlingen, men många olika yrkesgrupper ansvarar sedan för att aktiviteter och åtgärder genomförs. Att servera god mat och erbjuda måltider i en trivsamt miljö är i grunden det bästa sättet att förebygga undernäring och främja hälsa i vård och omsorg.⁴³ Hälso- och sjukvården och socialtjänsten har ett ansvar att förebygga undernäring.⁴⁴

Medarbetare inom både vården och omsorgen för äldre bör ha en helhetssyn och förmåga att beakta hela individens livssituation i den dagliga vården och omsorgen, till exempel i fråga om social situation eller pågående vård- och omsorgsinsatser. Det är ett av Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor, och en viktig del i en god omsorg.⁴⁵ Även behovet av kunskap och medvetenhet om etiska dilemman som kan uppstå i vård och omsorg om äldre personer och personer med nedsatt autonomi och beslutsförmåga är viktigt att beakta.

Socialtjänstens omsorg för äldre

Socialtjänstens omsorg för äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande. Socialnämnden ska verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra. Socialnämnden ska verka för att äldre människor får goda bostäder och ska därutöver ge dem som behöver det stöd och hjälp i hemmet och annan lättåtkomlig

³⁹ Statistik om kommunala hälso- och sjukvårdsinsatser 2020, Socialstyrelsen, 2021.

⁴⁰ Äldreomsorgen under pandemin (SOU 2020:80).

⁴¹ En äldreomsorgslag, dir. 2020:142.

⁴² Vägledning för en god munhälsa hos personer med demenssjukdom, Socialstyrelsen, 2021.

⁴³ Att förebygga och behandla undernäring, Kunskapsstöd i hälso- och sjukvård och socialtjänst, Socialstyrelsen, 2020.

⁴⁴ Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2014:10) om förebyggande av och behandling vid undernäring.

⁴⁵ Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor, Socialstyrelsen, 2021.

service. Kommunen ska inrätta särskilda boendeformer för service och omvårdnad för äldre människor som behöver särskilt stöd.⁴⁶

Syftet med hemtjänstinsatser är att underlätta och möjliggöra människors dagliga livsföring i det egna hemmet, och i många fall också göra det möjligt att bo kvar i det egna hemmet. Hemtjänst bör underlätta för den enskilde att bo hemma och ha kontakt med andra. Hemtjänsten bör också medverka till att den enskilde behåller sin intellektuella, emotionella och fysiska förmåga. Därigenom kan den som får hjälp leva ett aktivt liv. En annan viktig del av hemtjänsten är det sociala inslaget – att omsorgstagaren ska få stimulans genom umgänge med andra.⁴⁷

Att personalen har rätt kompetens är en förutsättning för en god vård och omsorg. Personal som arbetar inom socialtjänstens äldreomsorg behöver därför ha grundläggande kunskaper om bl.a. värdegrund, bemötande, det normala åldrandet och åldrandets sjukdomar, funktionsbevarande omsorg, social omsorg och äldre med komplexa behov, enligt Socialstyrelsens allmänna råd.⁴⁸ Det är områden som är centrala för en god äldreomsorg. Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor gäller liknande områden.⁴⁹

Kompetenscentrumet kan ha dessa områden som utgångspunkt och ta fram stöd som ger både teoretisk och praktisk kunskap samt kunskap om metoder, arbetssätt och hur man kan tillämpa ett specifikt arbetssätt. Att utforma specifika stöd för socialtjänstens omsorg om äldre så att de är användbara samt förmedla dessa stöd så att de når rätt målgrupper ska göras i samverkan med de regionala samverkans- och stödstrukturerna (RSS), Partnerskapet för kunskapsstyrning inom socialtjänst och hälso- och sjukvård samt andra befintliga nätverk.

Centrumet ska komplettera och förstärka Socialstyrelsens befintliga verksamhet inom området. Exempelvis genom att bidra till effektivisering av statsbidrag som verktyg för att stimulera kvalitetsutveckling inom äldreomsorgen, genom att ta fram eller förmedla stöd kopplat till statsbidragets ändamål eller genom att bidra med kunskap vid utformning av statsbidrag.

Meningsfull tillvaro

Äldre personer ska få leva ett värdigt liv och känna välbefinnande, enligt den nationella värdegrunden för äldreomsorgen. Värdegrunden har sin utgångspunkt i bestämmelser i socialtjänstlagen. Vården och omsorgen bör bidra till att den enskilde känner trygghet och meningsfullhet. Socialnämnden ska verka för att äldre personer får möjlighet att ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra.⁵⁰

Ensamhet och ångslan är ett problem för mer än hälften av personer som bor på särskilt boende för äldre och för ca 40 procent av äldre med hemtjänst i ordinärt boende, visar Socialstyrelsens årliga brukarundersökning 2020.

⁴⁶ 5 kap 4 och 5 §§ socialtjänstlagen (2001:453).

⁴⁷ Proposition 2021/22:116 En fast omsorgskontakt i hemtjänsten.

⁴⁸ Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2011:12) om grundläggande kunskaper hos personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre.

⁴⁹ Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor, Socialstyrelsen, 2021.

⁵⁰ Proposition 2009/10:116 Värdigt liv i äldreomsorgen.

Besvär av ensamhet påverkar den psykiska och fysiska hälsan samt livskvaliteten negativt.⁵¹

Meningsfullhet i vardagen, social gemenskap och socialt stöd, fysisk aktivitet, goda matvanor är viktiga faktorer för ett hälsosamt åldrande och för att förebygga psykisk ohälsa. Äldreomsorgen behöver erbjuda aktiviteter och insatser som syftar till att minska ensamhet och möjliggöra hälsosamma levnadsvanor. Även primärvård och kommunal hälso- och sjukvård är viktiga aktörer för att förebygga psykisk ohälsa och stärka psykiskt välbefinnande hos äldre.⁵²

Under 2022 förmedlar Socialstyrelsen statsbidrag till kommunerna, med syfte att förebygga och bryta ensamhet och isolering bland äldre.⁵³ Vidare arbetar myndigheten med att ta fram kunskapsstöd kring hur ensamhet bland äldre kan motverkas. Ett kompetenscentrum kan bidra till att sprida kunskap om och stödja implementering av arbetssätt som bidrar till att äldre personer får möjlighet till en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra.

Hälsofrämjande och förebyggande

Hälsofrämjande arbete och insatser för att förebygga skador och sjukdom kan bidra till att människor får fler friska år med bibehållen självständighet. Ett hälsosamt åldrande ger ökad livskvalitet för den enskilde, underlättar för anhöriga och minskar behov av vård, omsorg och stödinsatser. Förebyggande, hälsofrämjande och rehabiliterande insatser är en viktig del i att möta de ökade vård- och omsorgsbehov som följer av en åldrande befolkning. Kommuner, regioner och myndigheter, men även andra delar av samhället, kan bidra till ett hälsosamt åldrande och en socialt hållbar välfärd.

Äldreomsorgen behöver arbeta mer med förebyggande insatser, både i form av socialtjänstinsatser och i samverkan med hälso- och sjukvården, tandvården och andra samhällsaktörer, t.ex. inom idrotts- och kulturområdet. Det är en slutsats som presenteras i många utredningar och rapporter, bland annat i betänkandet om hållbar kompetensförsörjning.⁵⁴ Förebyggande insatser behövs både för de äldres skull så att de i större utsträckning kan leva självständigt och för att möjliggöra en mer effektiv vård och omsorg. Genom förebyggande och rehabiliterande insatser ges fler äldre möjlighet att leva ett aktivt liv och uppleva god hälsa.⁵⁵

Ett kompetenscentrum kan bidra med stöd kring hur ett förebyggande, hälsofrämjande och funktionsstödande arbete i äldreomsorgen kan utvecklas och bedrivs utifrån lokalt identifierade behov. Det kan också bidra i hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens förebyggande uppdrag regionalt och lokalt, bl.a. i omställningen till en god och nära vård, samt sträva efter att involvera flera aktörer i arbetet. Ett större fokus på hälsofrämjande och förebyggande insatser ligger även i linje med Socialstyrelsens strategiska inriktning för 2021–2025.⁵⁶

⁵¹ Vad tycker de äldre om äldreomsorgen, 2020? Socialstyrelsen, 2020.

⁵² Det är viktigt att förebygga psykisk ohälsa bland äldre, faktablad, Folkhälsomyndigheten, 2021.

⁵³ Förordning (2019:474) om statsbidrag för insatser som bidrar till att motverka ofrivillig ensamhet bland äldre personer.

⁵⁴ Vilja välja vård och omsorg – En hållbar kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre (SOU 2021:52).

⁵⁵ Äldreomsorg i fokus, Socialstyrelsen, 2021.

⁵⁶ Socialstyrelsens strategiska inriktning 2021–2025, Socialstyrelsen, 2021.

Digitalisering och välfärdsteknik

Digitaliseringen och användningen av välfärdsteknik kan stödja en individualiserad och personcentrerad vård och omsorg, enligt utredningen om välfärdsteknik i äldreomsorgen.⁵⁷ Att använda digitala tekniker kan påverka kvalitet och effektivitet i verksamheterna och öka den enskildes självständighet och trygghet. Digital nattillsyn, sensorer som larmar om att någon har ramlat och mobila trygghetslarm är exempel på teknik som har införts i delar av äldreomsorgen. Genom digitalisering och välfärdsteknik kan arbetet organiseras på sätt som kan innebära att personalen får mer tid till omsorgsarbetet och mer flexibilitet i utförandet. Kommunerna har kommit olika långt när det gäller digitaliseringen inom äldreomsorgen men på nationell nivå går det långsamt, enligt utredningen om välfärdsteknik i äldreomsorgen.⁵⁸

Personal som arbetar inom vård och omsorg om äldre kan behöva kompetens om hur teknik kan användas i den dagliga vården och omsorgen, t.ex. vid planering och dokumentation av vård- och omsorgsarbete. De behöver även kunna stödja äldre i att kunna använda olika former av teknik, t.ex. medicintekniska produkter eller hemelektronik.⁵⁹ Bristande kompetens i fråga om digitalisering och välfärdsteknik i alla yrkesgrupper inom äldreomsorgen är ett hinder för införande av välfärdsteknik, enligt utredningen om välfärdsteknik i äldreomsorgen.⁶⁰

Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) har inrättat en stödfunktion för införande av välfärdsteknik och andra digitala lösningar i äldreomsorgen, i enlighet med en överenskommelse mellan staten och SKR avseende perioden 2020–2022. Enligt överenskommelsen kan kommunerna få ekonomiskt stöd för digital verksamhetsutveckling. Arbetet med att stödja digitalisering och användning av teknik i kommunerna ska ske i samarbete mellan SKR och statliga myndigheter. Kompetenscentrumet kan bidra med stöd som kommuner och verksamheter efterfrågar, och ta vara på erfarenheter och arbeten från den befintliga stödfunktionen vid SKR.⁶¹

Äldres och anhörigas perspektiv

Socialstyrelsens årliga brukarundersökning ger en bild av hur äldre upplever äldreomsorgen. Myndigheten har även dialog med de fem största pensionärsorganisationerna genom Socialstyrelsens Äldreråd. Nationellt kompetenscentrum för anhöriga bidrar med kunskap om anhörigas perspektiv. Utöver detta kan det finnas behov av att utveckla ytterligare forum för dialog med dem som vården och omsorgen för äldre är till för. Med tanke på att individens behov ska vara ett perspektiv som genomsyrar arbetet kring vård och omsorg för äldre kan det även finnas behov av förstärkt information riktat till äldre, närstående och anhöriga om frågor kopplat till vård och omsorg för äldre.

⁵⁷ Framtidens teknik i omsorgens tjänst (SOU 2020:14).

⁵⁸ Framtidens teknik i omsorgens tjänst (SOU 2020:14).

⁵⁹ Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor, Socialstyrelsen, 2021.

⁶⁰ Framtidens teknik i omsorgens tjänst (SOU 2020:14).

⁶¹ Överenskommelse mellan staten och Sveriges Kommuner och Regioner om äldreomsorg – teknik, kvalitet och effektivitet med den äldre i fokus, Socialdepartementet, Sveriges Kommuner och Regioner, 2021.

Ledarskap, organisation och medarbetare

Socialnämnden är skyldig och ansvarig för att äldre beviljas insatser som äldre personer är i behov av. Vidare ska insatser inom socialtjänsten vara av god kvalitet. Den gäller oavsett om insatserna ges i offentlig eller enskild regi.⁶² Personalen inom socialtjänsten ska ha lämplig utbildning och erfarenhet. Verksamheten ska systematiskt och fortlöpande utvecklas och säkras.⁶³

Enligt Coronakommissionens bedömning behöver arbetsgivare inom äldreomsorgen utveckla ledningsstrukturer, organisering och förbättra personalkontinuiteten.⁶⁴ Kompetenscentrumet kan ta fram och förmedla stöd som riktar sig till olika nivåer av ledning och styrning, som kommunstyrelse, socialnämnd, chefer och utvecklingsledare hos huvudmän och i verksamheter. Stöden kan vara inriktade på att underlätta efterlevnad av föreskrifter om kompetensutveckling, arbetsmiljö samt på att kunna bedriva ett systematiskt kvalitets- och förändringsarbete. Förändringsarbete underlättas om vissa faktorer är på plats, som t.ex. tydligt mandat från politisk nivå, aktivt ledarskap och systematisk uppföljning av hur verksamheten fungerar för brukare och personal.⁶⁵

En av de viktigaste förutsättningarna för att uppnå god kvalitet i omsorgen för äldre är tillgången till personal med lämplig utbildning och kompetens samt ett tydligt ledarskap, enligt förarbeten till socialtjänstlagen.⁶⁶ Ett helhetsperspektiv på god kvalitet i vård och omsorg för äldre bör inkludera frågor om huvudmannens ansvar, ledarskap, organisation och medarbetarnas arbetsförhållanden. Både chefer och personal måste ha förutsättningar att utföra sitt arbete.

Nästan 90 procent av arbetsställen i äldreomsorgen fick anmärkningar om brister i arbetsmiljön inom ramen för Arbetsmiljöverkets tillsyn under perioden 2017–2019. I lägesrapporten för 2020 redovisade Socialstyrelsen att omsorgspersonal var sjukskriven dubbelt så många dagar (kvinnor i snitt 21 dagar, män 12 per år) som andra yrkesgrupper, något som gjorde det svårare att klara personalkontinuiteten.⁶⁷ Enligt Försäkringskassan rör sjukskrivningarna i synnerhet stressrelaterad psykisk ohälsa, vilket till stor del kopplas till brister i den organisatoriska och sociala arbetsmiljön inom dessa yrken.⁶⁸ Möjlighet att behålla befintlig personal, rekrytera nya medarbetare, säkerställa kompetensutveckling och att ha hög personalkontinuitet har stor inverkan på kvalitet i vård och omsorg för äldre.⁶⁹

Ledarskapet har betydelse för personalens förutsättningar att utföra sitt jobb så att verksamheten håller god kvalitet. En ledning som inte fungerar väl riskerar att leda till brister för brukare och till att personal inte vill stanna i yrket. I Socialstyrelsens kartläggning av första linjens chefer i äldreomsorgen

⁶² 3 kap. 3 § och 4 kap. 1 § socialtjänstlagen och proposition 2008/09:160 Samordnad och tydlig tillsyn av socialtjänsten.

⁶³ 3 kap 3 § socialtjänstlagen (2001:453).

⁶⁴ Äldreomsorgen under pandemin (SOU 2020:80).

⁶⁵ Att arbeta evidensbaserat, Ett stöd för praktiskt arbete, Socialstyrelsen, 2020.

⁶⁶ Proposition 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen.

⁶⁷ Vård och omsorg om äldre. Lägesrapport 2020, Socialstyrelsen; 2020.

⁶⁸ Sjukfrånvaro i psykiatriska diagnoser En registerstudie av Sveriges arbetande befolkning i åldern 20–69 år, Socialförsäkringsrapport 2020:8, Försäkringskassan, 2020.

⁶⁹ Fast omsorgskontakt i hemtjänsten. (SOU 2020:7).

framkommer att de har ett komplext uppdrag med många medarbetare, samtidigt som de har ansvar för verksamhetsutveckling och administrativa frågor. Cheferna som medverkat i kartläggningen uppger att utvecklingsarbete ofta prioriteras bort, och därmed inte genomförs eller implementeras, på grund av tidsbrist och prioritering av den vardagliga verksamheten. Socialstyrelsen noterar i kartläggningen att första linjens chefer önskar bättre stöd och förutsättningar från deras organisationer.⁷⁰

Kompetens och kompetensförsörjning

Ett kompetenscentrum kan samordna och följa upp utvecklingsarbete när det gäller kompetensförsörjning, dvs. att på kort och lång sikt säkerställa att verksamheten har tillgång till medarbetare med rätt kompetens.⁷¹ Det kan skapa förutsättningar för erfarenhetsutbyte och samarbete, t.ex. genom att samla in lärande exempel på arbetssätt i syfte att stärka kompetensförsörjningen. Att stödja utveckling av karriärvägar för medarbetare inom vård och omsorg för äldre kan bidra till att göra arbete i sektorn mer attraktivt och att fler vill fortsätta arbeta där. Inriktning på ett sådant stöd kan utformas i dialog med SKR, huvudmän, utförare, fackförbund och professionsföreträdare.⁷²

Att få människor att vilja börja arbeta i vården och omsorgen för äldre är avgörande för kompetensförsörjningen och en av framtidens utmaningar. En växande befolkning i kombination med en ökad andel äldre, väntas medföra en betydande ökning av efterfrågan på arbetskraft inom vård och omsorg, enligt SCB.⁷³ Samtidigt väntas tillgången på gymnasialt vård- och omsorgsutbildade minska, vilket innebär att det bedöms bli brist på dessa. Dagens brist på sjuksköterskor väntas bestå, speciellt stor bedöms bristen bli på specialistutbildade sjuksköterskor. Kompetenscentrumet bör ha dialog och samverkan med Nationella vårdkompetensrådet i frågor där det är relevant. Nationella vårdkompetensrådet är ett rådgivande organ bestående av representanter från regioner, kommuner, lärosäten, Socialstyrelsen och Universitetskanslersämbetet (UKÄ). Rådet ska bidra till en god planering av vårdens kompetensförsörjning genom att åstadkomma samverkan och föra dialog med berörda aktörer. Rådets uppdrag är avgränsat till att gälla legitimerad hälso- och sjukvårdspersonal.⁷⁴

Drygt en kvarts miljon personer arbetar inom den kommunalt finansierade vården och omsorgen om äldre personer. Den största personalgruppen är omsorgspersonalen det vill säga undersköterskor och vårdbiträden.⁷⁵ Majoriteten av personer som arbetar i hälso- och sjukvård och socialtjänst är kvinnor. En del i att klara kompetensförsörjningen är att rekrytera fler män till äldreomsorgen. En annan del i att klara kompetensförsörjning och kvalitet är att stödja tillräckliga språkkunskaper hos personal i äldreomsorgen. En

⁷⁰ Förutsättningar och stöd för första linjens chefer, Kartläggning av första linjens chefer i äldreomsorgen, Socialstyrelsen, 2021.

⁷¹ Definition av kompetensförsörjning från Rikstermbanken. Begreppet kompetensförsörjning omfattar flera olika delar.

⁷² Vilja välja vård och omsorg – En hållbar kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre (SOU 2021:52).

⁷³ Trender och prognoser om utbildning och arbetsmarknad, SCB, 2021-02-18, information på webb 2022-02-07, <https://scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/utbildning-och-forskning/analyser-och-prognoser-om-utbildning-och-arbetsmarknad/trender-och-prognoser-om-utbildning-och-arbetsmarknad/>

⁷⁴ Webbplats <https://www.nationellavardkompetensradet.se/om-radet/om-radet/>, 2022-02-02

⁷⁵ Äldreomsorgen under pandemin (SOU 2020:80).

betydande andel av personalen i äldreomsorgen har utländsk bakgrund och bristande språkkunskaper är på vissa håll ett problem.⁷⁶

Kompetensen hos undersköterskor är viktig för att kvalitet och säkerhet i vård och omsorg ska kunna upprätthållas. Regeringen anser att kompetensen hos undersköterskor behöver säkerställas och har därför beslutat att yrket ska ha en skyddad yrkestitel. Genom regleringen tydliggörs vilken kompetens en person med titeln undersköterska har, vilket ska bidra till trygghet för patienter, brukare och anhöriga. Det ska även underlätta för arbetsgivare i att leda och planera verksamheten. Socialstyrelsen har tagit fram kompetensmål för undersköterskor. Målen anger den kompetens – kunskaper, färdigheter och förhållningssätt – som behövs för att utföra arbetet som undersköterska med god kvalitet. Socialstyrelsen arbetar för närvarande med att ta fram föreskrifter för att tydliggöra de krav som ska gälla för att få titeln undersköterska. Kompetensmål och föreskrifter kommer att beaktas vid utveckling av kunskapsstöd riktat till den målgruppen.

Behovet av att rekrytera personal till vården och omsorgen har varit en aktuell fråga under flera år. Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) pekar på att det finns mycket som arbetsgivare kan göra för att möta rekryteringsutmaningen. Kommuner och regioner behöver bl.a. förändra arbetssätten, utnyttja digitaliseringens möjligheter och satsa på kompetensutveckling och utbildning.⁷⁷

Stödja grundutbildning, kompetensutveckling och fortbildning

Att vård- och omsorgsutbildningar på gymnasieskolor och Komvux innehåller tillräckligt mycket kunskap om äldreomsorg är viktigt för att väcka intresset för arbete inom sektorn. Kompetenscentrumet kan vara en aktör som stödjer utveckling av vård- och omsorgsutbildningar på gymnasieskolor och Komvux, bl.a. genom dialog med Vård- och omsorgscollege,⁷⁸ där det sker en samverkan mellan arbetsgivare, fackliga parter och utbildningsanordnare. De behov av stöd som dessa utbildningsanordnare ser kan vara ett bra underlag för centrumets prioriteringar.

Personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre bör vid behov få fortbildning i syfte att upprätthålla de grundläggande kunskaper och förmågor som behövs för att omsorgen ska ha god kvalitet. Personalen bör även ges möjlighet att följa kunskapsutvecklingen på området, enligt Socialstyrelsens allmänna råd.⁷⁹

Yrkesresan är en pågående satsning på kompetensutveckling i socialtjänsten. Yrkesresan innehåller kurser på olika nivåer, till nya, vana och erfarna medarbetare samt till chefer. Det innebär att Yrkesresan bidrar till ett kontinuerligt lärande. Yrkesresan drivs av SKR tillsammans med Regionala

⁷⁶ Under 2021 gav regeringen Skolverket i uppdrag att erbjuda insatser som syftar till att förbättra kunskapen i det svenska språket bland anställda i äldreomsorgen. Från och med våren 2022 planerar Skolverket att finansiera utbildningar av språkbud, språkbudsutbildare och chefer i äldreomsorgen. Källa: <https://www.skolverket.se/skolutveckling/anordna-och-administrera-utbildning/anordna-utbildning-inom-vuxenutbildningen/spraktraning-for-anstallda/spraktraning-for-anstallda-inom-aldreomsorgen#skvtableofcontent8675>, 2022-03-04.

⁷⁷ Möt välfärdens kompetensutmaningar. Rekryteringsrapport 2020, Sveriges Kommuner och Regioner, 2020.

⁷⁸ Vård- och omsorgscollege, se information på webbsida vo-college.se

⁷⁹ Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2011:12) om grundläggande kunskaper hos personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre.

samverkan- och stödstrukturer (RSS). I dagsläget har 253 kommuner anslutit sig till satsningen, vilket innebär att de åtagit sig att bidra med finansiering. Socialstyrelsen är en aktiv part i satsningen. RSS i Östergötland ansvarar för förstudie om Yrkesresan inom äldreomsorgens utförarverksamhet. Arbetet med förstudien påbörjas under våren 2022 och beräknas vara färdigt 2023. Enligt aktuell tidsplan kommer programmet lanseras 2025. Ett nationellt kompetenscentrum innebär ökade möjligheter att ta fram kunskapsbaserat stöd, utifrån de behov som finns i vården och omsorgen för äldre.

Referenser

1. Folkhälsomyndigheten. *Det är viktigt att förebygga psykisk ohälsa bland äldre*, faktablad, Folkhälsomyndigheten; 2021.
2. *Framtidens teknik i omsorgens tjänst* (SOU 2020:14).
3. Försäkringskassan. *Sjukfrånvaro i psykiatriska diagnoser En registerstudie av Sveriges arbetande befolkning i åldern 20–69 år*, Socialförsäkringsrapport 2020:8, Försäkringskassan; 2020.
4. Proposition 2021/22:1 *Budgetpropositionen för 2022*.
5. Proposition 2021/22:116 *En fast omsorgskontakt i hemtjänsten*.
6. Proposition 2009/10:16 *Värdigt liv i äldreomsorgen*.
7. Proposition 1996/97:124 *Ändring i socialtjänstlagen*.
8. Regeringen. *Kommittédirektiv En äldreomsorgslag*. Direktiv 2020:142.
9. SCB Statistikmyndigheten. *Antalet äldre per arbetsföra invånare ökar i Sverige*, Pressmeddelande, SCB, 2021-12-01.
10. Socialdepartementet. *Fortsatt uppdrag att betala ut medel för Äldreomsorgslyftet*, 2021-12-22, S2021/08234 (delvis).
11. Socialdepartementet. *Uppdrag att betala ut statsbidrag till regionerna för utökad läkarkompetens i äldreomsorgen*, 2021-05-27, S2021/04600 (delvis).
12. Socialdepartementet. *Uppdrag att fördela och betala ut statsbidrag till kommunerna för att öka specialistundersköterskekompetens inom vård och omsorg om äldre och vård och omsorg om personer med demenssjukdom*, 2021-05-27, S2021/04604 (delvis).
13. Socialdepartementet. *Uppdrag gällande kartläggning och stöd av den kommunala hälso- och sjukvårdens och socialtjänstens beredskap*, 2021-07-08, S2021/05469 (delvis).
14. Socialdepartementet. *Uppdrag om ett nationellt kompetenscentrum för äldreomsorg*, 2021-12-22, S2021/08232 (delvis).
15. Socialdepartementet, Sveriges Kommuner och Regioner. *Överenskommelse mellan staten och Sveriges Kommuner och Regioner om äldreomsorg – teknik, kvalitet och effektivitet med den äldre i fokus*, Socialdepartementet, Sveriges Kommuner och Regioner; 2021.
16. Socialstyrelsen. *Analysplan, Analyser av vård och omsorg 2022–2024*, Socialstyrelsen; 2022.
17. Socialstyrelsen. *Anhöriga som vårdar eller stödjer någon de står nära, Underlag till en nationell strategi*, Socialstyrelsen; 2021.
18. Socialstyrelsen. *Att arbeta evidensbaserat, Ett stöd för praktiskt arbete*, Socialstyrelsen; 2020.
19. Socialstyrelsen. *Att förebygga och behandla undernäring, Kunskapsstöd i hälso- och sjukvård och socialtjänst*, Socialstyrelsen; 2020.
20. Socialstyrelsen. *Förslag på nya nationella satsningar inom området demens, Åtterrapporering av regeringsuppdrag*, Socialstyrelsen; 2021.
21. Socialstyrelsen. *Insatser under 2020 för att främja omställningen till en god och nära vård*, Socialstyrelsen; 2021.

22. Socialstyrelsen. *Redovisning av Äldreomsorgslyftet 2020*, Socialstyrelsen; 2021.
23. Socialstyrelsen. *Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor*, Socialstyrelsen; 2021.
24. Socialstyrelsen. *Socialstyrelsens strategiska inriktning 2021–2025*, Socialstyrelsen; 2021.
25. Socialstyrelsen. *Statistik om kommunala hälso- och sjukvårdsinsatser 2020*, Socialstyrelsen; 2021.
26. Socialstyrelsen. *Vad tycker de äldre om äldreomsorgen, 2020?* Socialstyrelsen; 2020.
27. Socialstyrelsen. *Vård och omsorg om äldre, Lägesrapport 2020*, Socialstyrelsen; 2020.
28. Socialstyrelsen. *Vård och omsorg för äldre. Lägesrapport 2021*, Socialstyrelsen; 2021.
29. Socialstyrelsen. *Vägledning för en god munhälsa hos personer med demenssjukdom*, Socialstyrelsen; 2021.
30. Socialstyrelsen. *Årsredovisning 2020*, Socialstyrelsen; 2021.
31. Socialstyrelsen. *Äldreomsorg i fokus*, Socialstyrelsen; 2021.
32. Socialstyrelsen. *Förutsättningar och stöd för första linjens chefer, Kartläggning av första linjens chefer i äldreomsorgen*, Socialstyrelsen; 2021.
33. Sveriges Kommuner och Regioner. *Möt välfärdens kompetensutmaningar. Rekryteringsrapport 2020*, Sveriges Kommuner och Regioner; 2020.
34. *Vilja välja vård och omsorg – En hållbar kompetensförsörjning inom vård och omsorg om äldre (SOU 2021:52)*.
35. *Äldreomsorgen under pandemin (SOU 2020:80)*.